

Bartosz Żukowski

**Niezauważona
rewolucja**

Konstruktywistyczny idealizm
Richarda Burthogge'a

Niezauważona rewolucja

Konstruktywistyczny idealizm
Richarda Burthogge'a

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Bartosz Żukowski

Niezauważona rewolucja

Konstruktywistyczny idealizm
Richarda Burthogge'a

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2019

Bartosz Żukowski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Filozofii, Katedra Historii Filozofii, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Krzysztof Wawrzonkowski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Iwona Krupecka

SKŁAD I ŁAMANIE

Katarzyna Turkowska

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Sońta

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/herley_

Książka powstała w ramach projektu badawczego sfinansowanego przez
Narodowe Centrum Nauki, nr rejestracyjny 2015/19/D/HS1/01013.

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Bartosz Żukowski, Łódź 2019

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2019

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09335.19.0.M

Ark. druk. 16,375

ISBN 978-83-8142-637-4

e-ISBN 978-83-8142-638-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

*Kamili,
mojemu najlepszemu przyjacielowi*

Spis treści

Wstęp // 9

Rozdział 1

Struktura aktu poznawczego

1. Zdolności poznawcze. Izomorfizm strukturalno-funkcjonalny // 19
2. Aprehensja // 24
3. Pobudzenie i koncepcja // 34
4. Relacyjny model poznania // 45
5. Intencjonalność aktów poznawczych // 50
6. Kogitacja // 52
7. Rozum, wyobrażenia, zmysłowość – zunifikowana teoria aktu poznawczego // 62
8. Mentalizacja zmysłowości // 75

Rozdział 2

Modus concipiendi. Podmiotowa relatywizacja poznania

1. Kontekst historyczny // 85
2. Wstępne uwagi interpretacyjne // 87
3. Teoria pojęć // 93
4. Kwestia pojęć wrodzonych // 98
5. *Modus concipiendi* // 109
 - 5.1. Koncepcja pojęciowości // 113
 - 5.2. Uogólniona teoria *modus concipiendi* // 120
 - 5.3. Ku idealizmowi // 124
 - 5.4. Argumentacja // 126

Rozdział 3

Systematyka intelektualnych *modi concipiendi*

Subiektywizacja zmysłowości

1. Uwagi wstępne // 143
2. Systematyka intelektualnych *modi concipiendi* // 146
 - 2.1. Pojęcia rzeczy i pojęcia o rzeczach // 147
 - 2.2. Pojęcia o rzeczach // 157
 - 2.3. Pojęcia rzeczy // 168
 - 2.3.1. *Modus concipiendi* „rzecz” // 168
 - 2.3.2. *Modi concipiendi* „substancja” i „akcydens” // 178
 - 2.3.3. *Modus concipiendi* „realność” // 188
3. Subiektywizacja zmysłowości // 202

Rozdział 4

Idealizm

1. Uwagi wstępne // 211
2. Konstruktywistyczny idealizm Burthogge’a // 214
3. *Vetus i novum* Burthogge’owskiej filozofii // 229

Bibliografia // 239

Indeks osobowy // 257

Wstęp

Odpowiedź na pytanie o punkt zwrotny w dziejach filozofii nowożytnej nie nastrocza większych trudności. Nie ulega wątpliwości, że główny nurt europejskiej refleksji XVII–XVIII wieku rozwijał się w przestrzeni teoretycznej ukształtowanej przez rewolucję Kartezjańską. Charakterystycznie „mentalistyczne” ukierunkowanie metafizyki tego okresu, ciężenie ku reprezentacjonizmowi w epistemologii, zaabsorbowanie problemem relacji materii i umysłu, słowem: wszystkie elementy składające się na specyficzny krajobraz siedemnasto- i osiemnastowiecznej myśli, tkwią korzeniami w zapoczątkowanym przez Kartezjusza zwrocie ku podmiotowości – ku myślącemu i postrzegającemu umysłowi, stanowiącemu od-tąd punkt wyjścia wszelkiej filozoficznej refleksji. Niemniej, szczegółowy model ewolucji myśli postkartezjańskiej wciąż nie doczekał się wyczerpującego opracowania. U źródeł takiego stanu rzeczy leży zapewne okoliczność, że proces, któremu impuls dała filozofia francuska, swą kulminację osiągnęła na gruncie obcym – w filozofii brytyjskiej (zwłaszcza w radykalnym idealizmie Berkeley’a) oraz niemieckiej – w konstrukcji Kanta, wieńczącej proces subiektywizacji zachodniej myśli. W rezultacie, choć zasadnicza topografia „dyspersji” myśli Kartezjańskiej jest doskonale znana, naszkicowana mapa wciąż zawiera zaledwie kilkanaście punktów, rozsianych w znacznej odległości od siebie. Wobec konieczności przedzierania się przez odmienne konteksty językowe, społeczno-polityczne i kulturowe autorzy syntetycznych prac śledzących ewolucję XVII- i XVIII-wiecznej myśli zazwyczaj wolą skoncentrować narrację wokół wielkich „nazwisk” epoki – Malebranche’a, Leibniza, Spinozy, Locke’a czy Berkeley’a. W konsekwencji, częściowo pod ciężarem piętrzących się trudności komparatystycznych, a po części siłą naturalnej hierarchii ważności, ogniwa pośrednie, z natury mniej oryginalne i interesujące, giną w cieniu wielkich koncepcji. Tym samym, uwadze badacza uchodzi jednak wielowymiarowa mozaika doktryn tworzących właściwą tkankę postkartezjańskiej myśli, a nurt intelektualny, biorący początek z jednego źródła, jawi się – w paradoksalnie uproszczonej, schematycznej

postaci – jako mgławica wysp filozoficznej refleksji, ściślej lub luźniej powiązanych kartezjańskim kontekstem. Jednocześnie, naukowej refleksji umyka ciągłość linii rozwoju myśli postkartezjańskiej, mimo że już pobieżna analiza porównawcza postkartezjańskich doktryn pochodzących z różnych tradycji językowych i kulturowych ujawnia szereg zadziwiających zbieżności i analogii, sugerujących istnienie czegoś, co McCracken określił mianem „wewnętrznej dialektyki kartezjanizmu”¹. Ponieważ rekonstrukcja wewnętrznej logiki i dynamiki procesu historycznego wymaga odtworzenia nieprzerwanej linii rozwojowej, ujawniającej logiczne powiązania między poszczególnymi ogniwami, kwestia ewolucji myśli postkartezjańskiej pozostaje przedmiotem domysłów i uogólnień. A przecież klucz do zmiany zaistniałej sytuacji wciąż leży w zasięgu historii idei. W tym celu konieczne jest jedynie skierowanie historyczno-filozoficznych dociekań na pisma myślicieli *minorum gentium*, dzięki czemu mapa, obejmująca dotychczas jedynie „metropolie”, pokryje się siecią „wiosek” i „osad”. Jeden z najbardziej obiecujących szlaków takiej refleksji wiedzie zapomnianymi drogami filozofii brytyjskiej i prowadzi do koncepcji Richarda Burthogge’a, siedemnastowiecznego myśliciela angielskiego, autora m.in. dzieł: *Organum Vetus & Novum* (1678) oraz *An Essay upon Reason, and the Nature of Spirits* (1694)².

Rozpatrywana w największym uproszczeniu linia ewolucji filozofii postkartezjańskiej sprowadza się do osi Kartezjusz – Kant. Kantowski transcendentalizm zostaje w tym ujęciu utożsamiony ze skrajnym wariantem filozofii kartezjańskiej – z kartezjanizmem doprowadzonym do ostatecznych konsekwencji epistemologicznych. Choć pociągająca, hipoteza ta wydaje się zarazem opcją czysto teoretyczną, obciążoną nadto podejrzeniem o zbyt daleko idące uogólnienie. Jej historyczne ugruntowanie wymagałoby dokładniejszego zbadania całego zespołu procesów, które doprowadziły do wyłonienia się owego charakterystycznego, konstruktywistycznego typu postkartezjańskiego idealizmu, którego najbardziej reprezentatywnym przykładem jest transcendentalizm Kantowski.

1 Ch. J. McCracken, „Stages on a Cartesian Road to Immaterialism”, *Journal of the History of Philosophy*, 24 (1), 1986, s. 40. Zob. także *idem*, *Malebranche and British Philosophy*, Oxford: Clarendon Press 1983.

2 R. Burthogge, *Organum Vetus & Novum. Or, A Discourse of Reason and Truth. Wherein The Natural Logick common to Mankind is briefly and plainly described*, London: Printed for Sam. Crouch, at the Princes Arms a Corner-shop of Popeshead ally in Cornhil 1678. *Idem*, *An Essay upon Reason, and the Nature of Spirits*, London: Printed for John Dunton at the Raven in the Poultry 1694.

Zasadniczą przeszkodą na drodze do urzeczywistnienia takich badań wydaje się jednak zbyt duże i teoretyczne oddalenie kontekstów powstania obu wzmiankowanych koncepcji: Kartezjańskiej i Kantowskiej. Tymczasem analiza filozofii Burthogge'a dostarcza recepty na przynajmniej częściowe przezwyciężenie tych trudności. Jego doktryna sytuuje się bowiem wciąż relatywnie blisko Kartezjańskiego kontekstu (nawet jeśli myśl Kartezjusza jest przez Burthogge'a często krytykowana). Jednocześnie, w pismach Burthogge'a odnaleźć można nader oryginalną koncepcję konstruktywistycznego idealizmu, która – oceniana z szerszej perspektywy historycznej – w kluczowych punktach okazuje się antycypować niemal o wiek późniejszą filozofię Kanta. Najistotniejszym elementem tego stanowiska jest odrzucenie możliwości bezpośredniego (intelektualnego bądź zmysłowego) poznania przedmiotów zewnętrznych na rzecz teorii *modi concipiendi*, zgodnie z którą konceptualizacja rzeczywistości pozaumysłowej dokonuje się zawsze w formie i z użyciem środków określonych przez strukturalne oraz funkcjonalne własności ludzkich zdolności poznawczych. W ten sposób, dowodząc, iż świat zewnętrzny dostępny jest umysłowi ludzkiemu jedynie poprzez „fenomeny”, które sam współtworzy, Burthogge wyraźnie antycypuje Kantowskie twierdzenie o niepoznawalności rzeczywistości samej w sobie.

Co najmniej od lat dwudziestych XX wieku wyraża się potrzebę głębszej analizy pism wiecznie „zapomnianych” myślicieli XVII i XVIII wieku³. Niniejsza monografia wychodzi naprzeciw tym oczekiwaniom. Choć jej bezpośrednim celem jest poszerzenie wiedzy o wczesnonowożytnej filozofii brytyjskiej, przywrócenie pamięci o doktrynie idealistycznej, o niemal stulecie wyprzedzającej koncepcję Kanta, w przyszłości powinno umożliwić także sformułowanie nowych konkluzji na temat wewnętrznej logiki i immanentnej dynamiki ewolucji całej myśli postkartezjańskiej.

Richard Burthogge urodził się w 1638 roku w Plymouth jako syn artylerzysty walczącego po stronie purytanów w angielskiej wojnie domowej⁴.

³ Zob. np. G. A. Johnston, *The Development of Berkeley's Philosophy*, London: Macmillan and Co. 1923, s. 360; D. Rutherford, „Introduction”, [w:] *idem* (ed.), *Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*, New York: Cambridge University Press 2006, s. 2; S. Hutton, *British Philosophy in the Seventeenth Century*, Oxford: Oxford University Press 2015, s. 2–4.

⁴ Podstawowych informacji na temat biografii Burthogge'a dostarczają: A. A. Wood, P. Bliss, *Athenae Oxonienses, an exact history of all the writers and bishops who have had their education in the University of Oxford. To which are added the Fasti, or*

Po ukończeniu szkoły w Exeter, od 1654 roku, studiował w All Souls College w Oxfordzie, uzyskując bakalaureat w 1658, a następnie magisterium w Lincoln College na tej samej uczelni. Od października 1661 roku studiował na uniwersytecie w Lejdzie, gdzie w 1662 zdobył tytuł doktora medycyny na podstawie pracy *De lithiasi et calculo*⁵. Powróciwszy do Anglii, osiadł w Bowden, nieopodal Totens w hrabstwie Devon, gdzie zawarł co najmniej dwa małżeństwa i przez ponad dwadzieścia lat z powodzeniem praktykował medycynę. Za panowania Jakuba II, a następnie Wilhelma III Orańskiego piastował także urząd sędziego pokoju dla Devonshire. Z wyznania prezbiterianin, Burthogge chętnie angażował się w gorące podówczas spory religijne, publikując siedem pism poświęconych zagadnieniom teologicznym i religijno-społecznym⁶. Był zdecydowanym orędownikiem tolerancji religijnej, która w jego opinii winna obejmować także katolików. Zadedukowanie Locke'owi *Eseju* zapoczątkowało wymianę korespondencji między oboma myślicielami, utrzymującą się do 1703 roku⁷. Przeżywszy Locke'a o niecały rok, Burthogge zmarł w 1705 i został pochowany w Totens.

Epistemologiczne idee Burthogge'a nie wywarły znaczącego wpływu na współczesną mu filozofię – okoliczność tłumacząca nieco paradoksalny tytuł niniejszej książki. Choć publikacja jego prac, zwłaszcza *Eseju*, została odnotowana⁸, rosnąca popularność filozofii Locke'a przyćmiła je do tego stopnia, że w następnym stuleciu doktrynę Burthogge'a można było spokojnie zaliczyć do zapomnianych⁹. Pewien renesans zaintereso-

Annals of the said University. A new edition, with additions and continuation, vol. IV, London: Thomas Davison, Whitefriars 1820, s. 581–582; L. Stephen (ed.), *Dictionary of National Biography*, vol. VII, New York: MacMillan and Co. – London: Smith, Elder, & Co. 1886, s. 553. Społeczno-polityczną i religijną aktywność Burthogge'a omawia wyczerpująco M. Goldie, „John Locke's Circle and James II”, *The Historical Journal*, 35 (3), 1992, s. 557–586.

- 5 R. Burthogge, *Disputatio medica inauguralis, de lithiasi et calculo*, Lugduni Batavorum: Apud Philippum de Cro-Y. 1662.
- 6 Wszystkie dzieła Burthogge'a zostały wymienione w bibliografii do niniejszej książki.
- 7 Listy Burthogge'a do Locke'a zostały wydane w E. S. de Beer (ed.), *The Correspondence of John Locke*, vol. 5–7, Oxford: Clarendon Press 1979–1982, 1737A, vol. 5, s. 50–51, 1752A, vol. 5, s. 78, 2617A, vol. 6, s. 684–686, 3214A, vol. 7, s. 709–711, 3278A, vol. 7, s. 777–780.
- 8 Yolton przywołuje kilka anonsów prasowych informujących o publikacji tego dzieła, J. W. Yolton, *John Locke and The Way of Ideas*, Oxford: Clarendon Press 1968, s. 20–21.
- 9 Negatywny wpływ na recepcję myśli Burthogge'a wywarł też zapewne, jak trafnie wskazuje Yolton, chropowaty i dygresyjny styl jego prac, *ibidem*, s. 21–22.

wania jego filozofią nastąpił w XIX wieku, gdy dostrzeżono w niej antycypację idei Kantowskich, na co zwrócił uwagę najpierw Thomas Solly w Anglii, a następnie Georges Lyon we Francji¹⁰. Na początku XX wieku w podobnym duchu myśl Burthogge'a interpretowali Arthur Lovejoy, Ernst Cassirer oraz Margaret Landes, która w 1920 roku opublikowała pierwszy artykuł poświęcony w całości epistemologii Burthogge'a, a rok później wydała wybór jego pism filozoficznych¹¹. Wreszcie, w 1939 roku ukazała się pierwsza i jak dotąd jedyna monografia poświęcona jego myśli, autorstwa Jakoba Grünbauma¹². W okresie powojennym, pomijając cząstkowe omówienia w opracowaniach przeglądowych, filozofia Burthogge'a doczekała się dodatkowo dwóch poświęconych jej w całości artykułów¹³. Pomimo wydobycia z zapomnienia aż do dziś nie stała się ona jednak przedmiotem głębszych studiów.

- 10 T. Solly, *The Will. Divine and Human*, Cambridge: Deighton, Bell and Co. – London: Bell and Daldy 1856, „Appendix A: Burthogge's anticipation of Kant”, s. 283–286; G. Lyon, *L'Idéalisme en Angleterre au XVIIIe siècle*, Paris: Ancienne Librairie Germer Baillière et Cie Félix Alcan, éditeur 1888, s. 72–96. Począwszy od XIX wieku krótkie wzmianki o Burthogge'u, zaliczanym najczęściej do grona wczesnych krytyków Locke'a, zaczęły także pojawiać się w przeglądowych opracowaniach historycznych. Zob. np. N. Porter, „Appendix I. Philosophy in Great Britain and America. A Supplementary Sketch”, [w:] F. Ueberweg, *History of Philosophy. From Thales to the Present Time*, New York: Charles Scribner's Sons 1873, s. 365, oraz dwudziestowieczną pracę W. R. Sorleya, *A History of English Philosophy*, New York-London: G. P. Putnam's Sons 1921, s. 127–128.
- 11 A. O. Lovejoy, „Kant and The English Platonists”, [w:] *Essays Philosophical and Psychological in Honor of William James, Professor in Harvard University*, New York: Longmans, Green, and Co. 1908, s. 278–280; E. Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, vol. 1, Berlin: Verlag Bruno Cassirer 1922, s. 543–553; M. W. Landes, „Richard Burthogge, His Life and His Place in the History of Philosophy”, *The Monist*, 30 (2), 1920, s. 253–266; *idem* (ed.), *The Philosophical Writings of Richard Burthogge*, Chicago-London: The Open Court Publishing Company 1921. Tom ten zawiera pełen tekst *Organum Vetus & Novum* i *Of the Soul of the World and of Particular Souls* oraz reprezentatywny wybór fragmentów *An Essay Upon Reason and the Nature of Spirits*.
- 12 J. Grünbaum, *Die Philosophie Richard Burthogges (1637–1698)*, Bern: Buchdruckerei J. Kleiner 1939.
- 13 M. R. Ayers, „Richard Burthogge and the Origins of Modern Conceptualism”, [w:] T. Sorell, G. A. J. Rogers (eds.), *Analytic Philosophy and History of Philosophy*, Oxford: Clarendon Press 2005, s. 179–200; M. Sgarbi, „L'epistemologia di Richard Burthogge”, *Rivista di storia della filosofia*, 3, 2012, s. 493–521. Na odnotowanie zasługują także prace Yoltona, w których wnikliwie omawia on pewne aspekty myśli Burthogge'a, zob. zwłaszcza J. W. Yolton, *John Locke and The Way of Ideas*;

Abstrahując od przedwojennej, niewielkiej objętościowo pracy Grünbauma, niniejsza monografia stanowi pierwszą na świecie książkę poświęconą myśli Burthogge'a. U jej podstaw legła idea spójnej rekonstrukcji głównych założeń i twierdzeń Burthogge'owskiej teorii poznania oraz jej idealistycznych konsekwencji. Celem tej pracy nie jest więc całościowa analiza filozofii Burthogge'a. W swych dociekaniach koncentruję się na zagadnieniach *stricte* epistemologicznych: funkcjonalnej naturze zdolności poznawczych, strukturze aktu poznawczego, mechanizmach konstrukcji treści kognitywnych oraz adekwatności wiedzy. Z rozmysłem pominięte zostały natomiast kwestie logiczne, wystarczająco obszernie omówione w literaturze przedmiotu¹⁴, oraz teologiczne i przyrodoznawcze, o ile nie pozostawały w bezpośrednim związku z zagadnieniami teoriopoznawczymi. Co więcej, przedmiotem moich rozważań jest przede wszystkim dojrzała wersja doktryny Burthogge'a, przedstawiona w *An Essay upon Reason, and the Nature of Spirits*. Moim zamiarem nie była więc rekonstrukcja ewolucji jego myśli, a tekst *Organum Vetus & Novum*, tam gdzie to konieczne, wykorzystywany jest jedynie w funkcji pomocniczej – jako narzędzie do trafniejszego odczytania i eksplikacji teorii wyłożonej w *Eseju*. Wreszcie, z metodologicznego punktu widzenia, prezentowane w niniejszej monografii analizy mają głównie doksograficzny charakter. Największe wyzwanie, jakie stawia przed interpretatorem lektura pism Burthogge'a, polega bowiem na wydedukowaniu koherentnej teorii ze stwierdzeń o niesystematycznym, niejasnym, a nierzadko także niespójnym charakterze. W pożądanym zakresie myśl Burthogge'a zostaje jednak także odpowiednio historycznie skontekstualizowana. Książka składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich poświęcony jest analizie Burthogge'owskiej teorii zdolności kognitywnych i strukturze aktu poznawczego. Rozważania prezentowane w drugim i trzecim rozdziale ogniskują się na najbardziej oryginalnym wątku epistemologii Burthogge'a – teorii *modi concipiendi*. Natomiast ostatnia część pracy zawiera omówienie podstawowych twierdzeń jego konstruktywistycznego idealizmu.

idem, Perceptual Acquaintance from Descartes to Reid, Minneapolis: University of Minnesota Press 1984.

¹⁴ Zob. zwłaszcza M. R. Ayers, „Richard Burthogge” oraz L. Formigari, *Language and Experience in 17th-century British Philosophy*, Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company 1988, s. 102–11.

Pragnę serdecznie podziękować wszystkim osobom, które w jakikolwiek sposób przyczyniły się do powstania tej książki. W szczególności dziękuję Pani prof. dr hab. Elżbiecie Jung – bez jej zachęty, rady i pomocy książka ta zapewne nigdy by nie powstała. Dziękuję mojej rodzinie, za pomoc i wytrzymałość, oraz przyjaciołom, za krytyczne uwagi i dyskusje. Książkę tę dedykuję zaś mojej żonie Kamili, najlepszemu towarzyszowi na szlakach intelektualnych (i nie tylko) wędrówek.

Rozdział 1

Struktura aktu poznawczego

1. Zdolności poznawcze

Izomorfizm strukturalno-funkcjonalny

Charakterystycznym rysem epistemologii Burthogge'a jest odrzucenie możliwości bezpośredniego poznania ludzkich władz (*faculties*) czy też zdolności poznawczych (*powers*)¹. Ich naturę można poznać jedynie w pośredni lub, jak to ujmuje sam Burthogge, „relatywny” sposób – w tej postaci i w tym zakresie, w jakim ujawnia się ona w umożliwianych przez te zdolności aktach². Zasada ta ma charakter ogólny:

żadne władze, żadne zdolności nie są poznawane ani poznawalne inaczej niż poprzez odpowiadające im akty lub zastosowania [*exercises*], a co za tym idzie nie można ich zdefiniować czy objaśnić inaczej niż poprzez nie³.

Owych aktów nie sposób z kolei poznać inaczej niż przez samo ich wykonywanie – „w nich i poprzez nie”⁴. W konsekwencji, choć operacyjny wymiar władz poznawczych – sposób, w jaki przejawiają się one w swych aktach – może się stać, i jak się niebawem przekonamy, faktycznie staje się przedmiotem wnikliwego badania, wszelka analiza metafizyczna, sięgająca ontologicznej natury władz kognitywnych, musi z konieczności ograniczyć się do charakterystyki czysto funkcjonalnej:

1 Oba terminy od samego początku traktuje on synonimicznie, zob. np. R. Burthogge, *An Essay upon Reason...*, s. 2–3.

2 *Ibidem*, s. 2.

3 *Ibidem*, s. 3. Wszystkie tłumaczenia fragmentów dzieł Burthogge'a są mojego autorstwa. Celem możliwie najdokładniejszego przybliżenia ich filozoficznej treści przekłady te zachowują maksymalną wierność literze tekstu, czego rezultatem może być, zwłaszcza wobec kiepskiej stylistyki oryginału, „chropowatość” niektórych sformułowań. W tłumaczeniu zrezygnowano jedynie z archaicznej, nieuregulowanej interpunkcji tekstu źródłowego oraz wszechobecnych relikwów pisowni germańskiej (wielkie litery). Zachowane zostały natomiast, dokonywane kursywą, wyróżnienia Burthogge'a, odnotowane w przekładzie czcionką rozstrzeloną.

4 *Ibidem*, s. 2.

rozum jest tą władzą, dzięki której człowiek wykonuje [*exercise*] akty rozumu czy też rozumie [*understand*]; tak jak wzrok władzą, dzięki której człowiek lub każde inne zwierzę widzi czy też rozróżnia przedmioty⁵.

To, co dotyczy poszczególnych zdolności, dotyczy także całości – obustrzenia Burthogge'owskiej *anatomiae mentis* obowiązują w każdej skali. W konsekwencji, także umysł, w najszerszym tego słowa znaczeniu, obejmującym całość operacji mentalnych, można zdefiniować co najwyżej jako „substancję kogitacyjną, myślącą bądź postrzegającą”⁶. A i ta definicja ma nieadekwatny lub, odwołując się do słów samego Burthogge'a, „pojęciowy” charakter – jest podmiotowo uwarunkowaną konstrukcją, kategoria „substancji” stanowi bowiem w istocie, jak jeszcze zobaczymy, wytwór czysto konceptualny⁷. Zredukowany do roli substratu funkcji mentalnych, punktu zbiegu wszystkich zdolności i operacji duchowych, jest zatem umysł nadto substratem li tylko domniemanym – projekcją samych owych aktów, których ma być centralnym korelatem⁸.

Epistemologiczne dociekania Burthogge'a od samego początku koncentrują się na operacyjnych aspektach poznania – na strukturalno-funkcjonalnej charakterystyce zdolności poznawczych analizowanych w wymiarze czynnościowym, w ich aktowych przejawach. Perspektywa ta pozwala wyodrębnić w umyśle ludzkim trzy zdolności *sensu stricto* poznawcze, a więc umożliwiające poznanie „przedmiotów zewnętrznych”: zmysł zewnętrzny (*external sense*), wyobraźnię (*imagination*), czyli zmysł

5 *Ibidem*. Burthogge powołuje się wprawdzie w tym miejscu na (domniemaną) opinię „większości”, ale się do niej przychyła. Jego celem nie jest więc zastąpienie tego skądinąd „czysto pojęciowego, bezowocnego sposobu objaśniania rozumu” (*ibidem*, s. 3), lecz respektując tkwiące u jego podstaw ograniczenia, uzupełnienie go bardziej szczegółową analizą operacyjnych aspektów poznania.

6 *Ibidem*, s. 106. Wszystkie te rozstrzygnięcia znakomicie korespondują z idealistycznymi twierdzeniami sformułowanymi w dalszej części *Eseju* (zob. rozdz. 4 niniejszej książki). Trudno wszelako ocenić, w jakiej mierze jest to zbieżność zamierzona, a nadto wskazać ewentualny kierunek tego powiązania.

7 *Ibidem*. Zob. także s. 109 oraz rozdz. 3.2.3.2. Wszystkie odwołania do rozdziałów i sekcji numerowanych cyframi arabskimi dotyczą niniejszej książki. W odniesieniu do *Eseju* zastosowano natomiast numerację rzymską – zgodnie zresztą z konwencją oryginału.

8 Zob. rozdz. 3.2.3.2. Co nie zmienia faktu, że dziedziny tego, co mentalne, i tego, co zewnętrzne (materialne), niewątpliwie pod wpływem dualistycznych tendencji epoki, są w filozofii Burthogge'a wyraźnie i ściśle wyodrębnione (zob. niżej, sekcję 8).

wewnętrzny (*internal sense*), oraz rozum (*reason or understanding*)⁹. Tę klasyfikację władz można też oddać za pomocą terminologii lepiej korespondującej z ich aktywistyczną interpretacją: odczuwanie zmysłowe lub uzmysławianie (*sensation*), wyobrażanie (*imagination*) oraz rozumowanie (*reasoning*) czy intelekcję (*intellection*)¹⁰.

Myślą przewodnią dociekań Burthogge'a, zarówno tych przedstawionych w *Organum*, jak i tych zaprezentowanych szesnaście lat później w *Eseju*, jest idea strukturalno-funkcjonalnego izomorfizmu wymienionych zdolności poznawczych – wszystkie trzy posiadają istotowo identyczną strukturę i sposób funkcjonowania, wszystkie są *in essentia* izomorficznymi realizacjami jednego wspólnego modelu, nawet jeśli *in concreto* reprezentują różne jego warianty. Ta absolutnie kluczowa dla całej jego epistemologii unifikacja bazuje na trzech kategoriach opisowych: „koncepcji” (*conception*), „kogitacji” (*cogitation*) oraz

⁹ R. Burthogge, *An Essay upon Reason...*, s. 3. Z braku stosownych polskich odpowiedników, stale powtarzającą się w *Eseju* frazę „*reason or understanding*” (zob. np. *ibidem*, s. 2, 4, 9, 10, 12 i *passim*) oddaje systematycznie jednym terminem „rozum”. W systemie kategoryalnym Burthogge'a oba terminy traktowane są ściśle synonimicznie, różniąc się jedynie (oprócz, rzecz jasna, morfologii) fantazyjnie rekonstruowaną etymologią (zob. *ibidem*, s. 28 niżej, przyp. 91). Warto przy okazji zauważyć, że terminem *understanding* Burthogge ustawicznie posługiwał się już w *Organum*, a więc kilkanaście lat przed tym, nim spopularyzował go Locke. Niemniej, tytułując swój *Esej*, sięgnął po termin *reason* – który to wybór obliczony był zapewne na dialog z filozofią scholastyczną oraz kontynentalną, manifestując tym samym uniwersalistyczne aspiracje Burthogge'a (zob. niżej, sekcję 8). Na temat omawianych terminów zob. R. W. Serjeantson, „'Human Understanding' and the Genre of Locke's *Essay*”, *Intellectual History Review*, 18 (2), 2008, s. 157–171.

¹⁰ Na temat wyobraźni jako zmysłu wewnętrznego zob. R. Burthogge, *An Essay upon Reason...*, s. 1, 10. Poza wymienionymi zdolnościami umysł ludzki nie dysponuje żadnymi innymi instrumentami umożliwiającymi poznanie rzeczywistości pozaumysłowej. W szczególności Burthogge, skądinąd myśliciel gorliwie religijny, zawzięcie zwalcza uroszczenia tak zwanych „entuzjastów”, przypisujących sobie nadnaturalne zdolności poznawcze (*ibidem*, s. 23–44, zob. także *idem*, *Organum...*, § 18–23). Zupełnie inaczej rzecz ma się natomiast z autorytetem pisma, które, technicznie rzecz biorąc, nie jest narzędziem kognitywnym, lecz objawionym zestawem prawd i w tym charakterze często przywoływane jest w wywodach samego Burthogge'a. Praktyka ta odgrywa jednak istotną rolę w jego dociekaniach dopiero począwszy od rozdziału V (*idem*, *An Essay upon Reason...*, s. 96 i nn.), a więc, i fakt ten ma dla nas kluczowe znaczenie, nie odciska piętna na jego zasadniczych ustaleniach epistemologicznych. Na temat entuzjazmu zob. M. Heyd, „*Be Sober and Reasonable*”. *The Critique of Enthusiasm in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*, Leiden–New York–Köln: E. J. Brill 1995.

„aprehensji” (*apprehension*), choć zarówno w wywodzie Burthogge’a, jak i w stosowanej przez niego terminologii wyraźnie eksponowane są pierwsze dwie:

Istniejące w człowieku władze koncepcyjno-kogitacyjne [...] zmysł zewnętrzny, wyobrażenia [...] oraz rozum [...] wszystkie zgadzają się i łączą w tym, że są zdolnościami koncepcyjnymi i kogitacyjnymi [...]. Wszystkie trzy są zdolnościami koncepcyjnymi, kogitacyjnymi¹¹.

Unitarna teoria władz kognitywnych implikuje zunifikowaną koncepcję aktu poznawczego – jednakowo adekwatną dla operacji intelektualnych, zmysłowych i imaginatywnych. Wszystkie one zostają objęte jednym uniwersalnym schematem strukturalno-funkcjonalnym, opartym na trzech izomorficznych aspektach: aprehensyjnym, koncepcyjnym i kogitacyjnym. Skondensowany wykład tej teorii Burthogge przedstawia w jednym z początkowych fragmentów *Eseju*:

odczuwanie zmysłowe i wyobrażanie, jak również rozumowanie czy intelekta są kogitacjami. Kogitacja jest świadomym pobudzeniem; świadome pobudzenie jest pobudzeniem ze świadomością tego pobudzenia i nazywane jest także poznaniem [*knowledge*]. Poznanie, jako że ma dwojaki odniesienie, może być rozpatrywane na dwa sposoby, a mianowicie bądź w odniesieniu do poznawanego przedmiotu, i jako takie jest właściwie aprehensją czy świadomą percepcją; bądź też w związku z obrazem i ideą, za pomocą którego postrzegamy lub poznajemy ten przedmiot, i jako takie może być określone mianem koncepcji. Koncepcja, we właściwym tego słowa znaczeniu, dotyczy [*is of*] obrazu lub idei; aprehensja, poznanie czy też świadoma percepcja przedmiotu za pomocą tej idei lub obrazu – również właściwym jest powiedzieć, że zmysł i wyobrażenia pojmują [*conceive*], jak że pojmują rozum; te

¹¹ R. Burthogge, *An Essay upon Reason...*, s. 3. Terminem „kogitacja” posługuje się Burthogge w dwóch znaczeniach: węższym, na oznaczenie momentu świadomościowego obecnego w każdej akcji poznawczej (w tym sensie użyty jest on w przytaczanym fragmencie), bądź szerszym, w którym stanowi on synonim „poznania” (*vide* następny cytowany ustęp). Zob. także niżej, sekcję 6.